

*Reptes, perspectives i
possibilitats del
patrimoni fotogràfic
digital per a la història i
el museisme educatiu*

Francesca Comas Rubí
Xavier Motilla Salas
Bernat Sureda Garcia
Universitat de les Illes Balears

Educació i Cultura
(2011), 22:
7-20

Reptes, perspectives i possibilitats del patrimoni fotogràfic digital per a la història i el museisme educatiu¹

The challenges, prospects and possibilities of digital photographic heritage in the history of education

Francesca Comas Rubí*, Xavier Motilla Salas*
i Bernat Sureda Garcia*

Resum

En la historiografia actual, la fotografia, com a font històrica, adquireix un valor especial. En aquests moments, gràcies a la imatge digital i el seu baix cost tant per a la realització com per a l'emmagatzematge, les institucions educatives generen moltes més imatges fotogràfiques, i molt més naturals, ja que, pel fet de no tenir cost, desapareix la necessitat que es tenia abans de «posar» o preparar-les. No obstant això, no existeix una consciència generalitzada de la importància de conservar aquestes imatges com a patrimoni actual, ni dels perills de la seva preservació. És en aquest punt quan, des de la museologia de l'educació, es pot intervenir

Paraules clau: història de l'educació, historiografia, fotografia, imatge digital, museologia de l'educació.

Abstract

Photography as an historical source is especially valuable in contemporary historiography. Thanks to the low cost of creating and storing digital images, educational institutions are generating many more photographs and far more natural ones today; since they are free, the need to “stage” or prepare them has disappeared. Nevertheless, there is no widespread awareness of the importance of preserving these images as contemporary heritage or of the hazards involved in preserving them; this point is where educational museum studies can intervene.

Keywords: history of education, historiography, photography, digital image, educational museum.

* Universitat de les Illes Balears.

¹ Una primera versió d'aquest article –que s'ha realitzat en el marc del projecte «Cambios y continuidades en educación a través de la imagen: una mirada distinta sobre el proceso de renovación educativa. El caso de Baleares (1900-1939)», HUM2007-61420, projecte finançat pel Ministeri d'Educació i Ciència dins del Programa Nacional de Ciències Socials, Econòmiques i Jurídiques– fou presentada al II Fórum Ibérico de Museologia da Educação (Viana do Castelo, 5 a 7 de febrer de 2010).

Aquest article fou acceptat per a la seva publicació el 4 de novembre de 2010.

Introducció

Amb la diversificació d'interessos temàtics de la història de l'educació, la fotografia com a font històrica adquireix un valor especial. Malgrat la seva reconeguda importància per a la història, i malgrat haver generat significatives reflexions teòriques (recordem, en aquest sentit, l'assaig fundacional de Walter Benjamin, *La fotografia en l'època de la seva reproductibilitat tècnica*, de 1935, i les reflexions posteriors de Roland Barthes i de Vilém Flusser,² entre d'altres), en el context de la historiografia educativa són encara escasses, tot i que no inexistent, les aportacions al respecte.

De fet, tal com denuncia Peter Burke en la seva obra *Visto y no visto. El uso de la imagen como documento histórico*,³ són pocs els historiadors –d'entre els quals també els historiadors de l'educació– que facin un ús habitual dels arxius fotogràfics, com poques són, també, les revistes especialitzades que incloguin regularment fotografies entre les seves pàgines –que no es redueixin a ser mers acompanyaments ornamentals. No obstant això, resulta obvi que l'obertura envers allò que és visual des dels àmbits educatiu i històric denota una creixent preocupació pel tema en els últims temps.

Des de la perspectiva historicoeducativa, són aportacions pioneres en l'aproximació a l'anàlisi de la imatge els treballs de Gaulupeau, Chassagne i Bassargette, publicats en la secció monogràfica que, sobre imatge i educació, va incloure el número 30 (1986) de la revista *Histoire de l'Education*. Per la seva banda, la revista *Paedagogica Historica* va dedicar el seu primer volum de l'any 2000 a un número monogràfic titulat «The History of Education and the Challenge of the Visual», en què es recollien les contribucions realitzades durant el XX ISCHE, celebrat a Lovaina el 1998, amb el títol «Lo visual en la configuración del espacio educativo a través de la historia». Molt interessants són les reflexions sobre la qüestió que van realitzar Antonio Novoa i Antonio Viñao, així com també l'anàlisi de la política educativa durant la II República a l'Estat espanyol, realitzada, en aquest cas, a través de les imatges dels còmics, que va presentar José F. Jiménez Trujillo.⁴ Un any més tard, va ser Finlàndia qui va acollir la conferència anual de l'European Educational Research Association, que va centrar la seva atenció en els avantatges i inconvenients de les imatges per a la investigació historicoeducativa. La revista britànica *History of Education*, en el seu volum 30 (2001), va publicar algunes de les aportacions presentades a Finlàndia.⁵ En el XII Coloquio Nacional de Historia de la Educación també es va reflexionar sobre la imatge com a font historicoeducativa i es va destacar l'aportació d'Agustín Escolano, en la qual l'autor descodifica, des d'una perspectiva etnogràfica i amb una lectura hermenèutica, les significacions d'algunes

² Vegeu: Barthes, R. *La cámara lúcida. Notas sobre la fotografía*. Barcelona: Gustavo Gili, 1982 i Flusser, V. *Hacia una filosofía de la fotografía*. Mèxic: Trillas, 1990.

³ Burke, P. *Visto y no visto. El uso de la imagen como documento histórico*. Barcelona: Crítica, 2001.

⁴ Ens referim a: Nóvoa, A. «Ways of Saying, Ways of Seeing: Public Images of Teachers (19th-20th century)», *Paedagogica Historica*, vol. 36, núm.1 (2000), pàg. 21-52; Viñao, A. «Iconology and Education: Notes on the Iconographic Representation of Education and Related Terms», *Paedagogica Historica*, vol. 36, núm. 1 (2000), pàg. 75-92 i Jiménez Trujillo, J. F. «Another View on Education: Educational Policy of the Second Republic of Spain Seen from Pictorial Humor in Satirical and Conservative Press», *Paedagogica Historica*, vol. 36, núm.1 (2000), pàg. 427-448.

Rousmaniere, K. «Questioning the visual in the history of education», *History of Education*, vol. 30, núm. 2 (2001), pàg. 109-116. Cit. pàg. 109.

imatges típicament escolars.⁶ Recentment, la revista *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació* (núm. 15, gener-juliol 2010) ha publicat un monogràfic sobre «Fotografia i història de l'educació», coordinat per Francesca Comas, que aplega articles de reconeguts especialistes internacionals sobre el tema.⁷

Per la seva banda, també des dels àmbits de la història de l'art, de la història, de la semiòtica i de la comunicació, per esmentar algunes disciplines que han reflexionat sobre la qüestió, s'ha incidit en el valor de la imatge fotogràfica i gràfica en general, però amb una diferència particular d'apreciació: més enllà de la seva aportació com a document, la fotografia és una forma d'expressió que s'emmarca en el context de la revolució dels mitjans de comunicació de masses que caracteritza les societats modernes, com tan lúcidament va saber exposar Walter Benjamin en l'assaig abans esmentat. Per tant, la fotografia és analitzada com a font d'informació al mateix temps que com a obra plàstica que aporta una interpretació peculiar de la societat que l'ha generat i es reivindica la capacitat de la imatge fotogràfica (igual que la cinematografia) d'imbricar discurs denotatiu (representació) i interpretatiu.⁸

De fet, la interpretació de les fonts visuals presenta serioses dificultats. Normalment, la imatge fotogràfica dels ambients educatius, i especialment dels escolars, és molt estereotipada. No ens aporta una imatge objectiva i imparcial del fet educatiu. Les fotografies antigues es feien en contextos molt concrets i ocasions especials (festes, lliurament de diplomes, actes escolars, promocions, etc.), retratant escenes preparades per endavant, de manera que, com a font documental, més que donar-nos informació sobre el funcionament, per exemple, d'una institució educativa, les seves pràctiques o, fins i tot, els seus espais, ens donen informació sobre la idealització de la cultura escolar de l'època en què va ser presa aquesta imatge, ja que revela l'autoimatge o autopercepció que el centre educatiu té de si mateix i, per tant, la imatge que pretén donar a l'exterior, que acostuma a revelar ordre, neteja, obediència, etc. Dificilment podem apreciar en aquestes imatges activitat, innovació, enrenou, desordre o qualsevol acostament real al que probablement passava en el dia a dia d'una escola.

⁶ Escolano Benito, A. «Escenografías escolares: espacios y actores», *XII Coloquio Nacional de Historia de la Educación. Etnohistoria de la escuela*. Burgos: Universitat de Burgos, SEDHE, 2003, pàg. 365-375.

⁷ El monogràfic esmentat inclou les aportacions següents: Comas Rubí, F. «Presentació: Fotografia i Història de l'Educació», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació* (gener-juliol 2010), pàg. 9-15; Riego Amézaga, B. «Mirant a la història i aprenent a experimentar amb nous mètodes», *ibídem*, pàg. 19-39; Rodríguez de las Heras, A. «L'ús pedagògic de la fotografia històrica», *ibídem*, pàg. 41-54; Argerich, I. «Imatges fotogràfiques de temàtica educativa en col·leccions i arxius públics i privats», *ibídem*, pàg.55-72; Aguiló Ribas, C.; Mulet Gutiérrez, M. J.; Pinya Llinàs, P. «La fotografia de temàtica escolar en arxius no especialitzats. Notes sobre fons en imatge a Mallorca», *ibídem*, pàg. 73-98; Depaepe, M.; Simon, F. «Sobre el treball amb fonts: consideracions des del taller sobre història de l'educació», *ibídem*, pàg. 99-122; Braster, S. «How (un-)useful are for understanding histories of education? About teacher centeredness and new education in Dutch primary schools: 1920-1985», *ibídem*, pàg. 123-148; Grosvenor, I. «The school album: images, insights and inequalities», *ibídem*, pàg. 149-164; Pozo Andrés, M. M. del; Rabazas Romero, T. «Imatges fotogràfiques i cultura escolar en el franquisme: una exploració de l'arxiu etnogràfic», *ibídem*, pàg. 165-194; Comas Rubí, F.; March Manresa, M.; Sureda Garcia, B. «Les pràctiques educatives de l'escolisme de Mallorca durant la dictadura franquista a través de les fotografies», *ibídem*, pàg. 195-126.

⁸ Vegeu, entre d'altres: Vilches, L. *La lectura de la imagen*. Barcelona: Paidós Comunicació, 1983; ECO, U. *Apocalípticos e integrados*. Barcelona: Lumen, 1990; Ramirez, J. A. *Medios de masas e historia del arte*. Madrid: Cátedra, 1988 i Fontcuberta, J. *El beso de Judas. Fotografía y verdad*. Barcelona: Gustavo Gili, 1997.

El debat sobre els usos, avantatges i problemàtiques de la imatge fotogràfica com a font històrica i, en conseqüència, historicoeducativa, segueix obert a dia d'avui. No obstant això, paral·lelament a l'inici d'aquest debat entre els historiadors de l'educació, s'esdevenia un fenomen que a curt termini podria canviar radicalment aquesta situació: el llançament al mercat de la càmera fotogràfica digital.

Avantatges i inconvenients de la fotografia digital

Als anys setanta del segle passat, Kodak va desenvolupar el primer prototip de càmera fotogràfica digital. En l'actualitat, l'ús domèstic de la fotografia digital, amb els seus avantatges i inconvenients, està pràcticament generalitzat en les societats desenvolupades. Si abans de l'aparició de la fotografia digital les imatges quedaven enregistrades en una pel·lícula i es revelaven posteriorment mitjançant un procés químic, amb la introducció d'aquesta les imatges seran capturades i arxivades de manera electrònica, la qual cosa comportarà molts canvis, amb avantatges i inconvenients que no es tenien aleshores.

Per a l'usuari, un dels grans avantatges que introdueix la fotografia digital és el seu baix cost, tant per emmagatzemar com per conservar la imatge. En escurçar-se considerablement la diferència de cost entre una càmera fotogràfica convencional i una digital, la càmera digital ens permet no solament disposar de les imatges desades a l'instant, sense necessitat d'esperar el revelat, sinó també realitzar moltes més fotografies d'una mateixa escena o moment sense cap cost, ja que és possible després triar i descartar imatges abans d'imprimir-les o desar-les. D'altra banda, les imatges digitals també es poden processar amb programes informàtics de tractament fotogràfic que permeten ampliar i/o reduir la imatge, realitzar enquadraments d'una part de la foto, retocs, rectificacions de brillantor, color, etc. No obstant això, la imatge digital també presenta inconvenients; un dels més discutits és el de la qualitat. Si bé és cert que la qualitat de les imatges pot ser més dolenta que la d'una càmera analògica, no és menys cert, també, que a dia d'avui existeixen càmeres digitals que gairebé arriben a una resolució més bona que un bon revelat derivat d'una bona càmera convencional.

Tanmateix, més enllà dels possibles avantatges i inconvenients esmentats de la tecnologia digital en el món de la fotografia i la ràpida popularització de la qual ha estat objecte, el que realment considerem rellevant és que la pràctica de la fotografia digital pot suposar un canvi radical no solament en l'ús de la fotografia, sinó fins i tot en allò que és fotografiable.⁹

El baix cost de realització i emmagatzematge de la fotografia digital permet, tant als agents com als usuaris i a les institucions educatives, disposar de moltes més imatges de les activitats, instal·lacions, celebracions, etc. Així doncs, la fotografia digital pot permetre fotografiar escenaris molt més naturals que no abans. No obstant això, cal tenir en compte

⁹ En aquest sentit, recentment, Edgar Gómez ha afirmat: «El resultado es que los lugares, los momentos y el uso de las fotografías han cambiado radicalmente y con ello su función social. [...] ¿Qué sucede con esa facilidad de lo digital para capturar cualquier cosa en cualquier momento y en cualquier lugar? El problema es que la facilidad y discreción de lo digital hace que no sólo la cotidianidad se convierta en objeto de lo fotografiable sino que lo fotografiable en sí mismo no conozca límites». Gómez Cruz, E. «Imagen pública-privada y ética: reflexiones desde una investigación etnográfica sobre las prácticas de fotografía digital», Ardévol, E.; Estalella, A.; Domínguez, D. (coord.). *La mediación etnológica en la práctica etnográfica*. Sant Sebastià: Ankulegi Antropologia Ertarte, 2008, pàg. 183-195. Cit. pàg. 184 i 189.

que també ens permet tot el contrari, ja que la possibilitat de processar informàticament i retocar les imatges fa que puguem disposar de moltes fotografies manipulades que no captin la realitat o que, fins i tot, la transformin deliberadament.

A més, s'han de tenir presents els reptes que la conservació del patrimoni fotogràfic digital actual presenta. Així és que la preservació digital és un problema de difícil solució, però que ens hem de plantejar com a historiadors de l'educació, ja que les fotografies que estem generant en l'actualitat –i que haurien de ser fonts historicoeducatives en un futur– podrien deixar d'existir en molt poc temps. Ja fa alguns anys que la UNESCO va manifestar la preocupació per la conservació del patrimoni digital. A la *Carta sobre la preservació del patrimoni digital*, del 15 d'octubre de 2003, als articles 3r i 4t s'afirma: «El patrimonio digital del mundo corre el peligro de perderse para la posteridad. Contribuyen a ello, entre otros factores, la rápida obsolescencia de los equipos y programas informáticos que le dan vida, las incertidumbres existentes en torno a los recursos, la responsabilidad y los métodos para su mantenimiento y conservación y la falta de legislación que ampare estos procesos [...]. A menos que se haga frente a los peligros actuales, el patrimonio digital desaparecerá rápida e ineluctablemente. [...] Urge emprender actividades de divulgación y promoción, alertar a los responsables de formular políticas y sensibilizar al gran público tanto sobre el potencial de los productos digitales como sobre los problemas prácticos que plantea su preservación».¹⁰

La privacitat és un altre problema amb què previsiblement toparem en un futur no gaire llunyà. La popularització de la fotografia, com hem dit, és un fet relativament recent. Fins fa realment poques dècades, es feien moltes menys fotografies i es triaven els moments i situacions més especials. Actualment, però, la situació és radicalment diferent. Quan un centre educatiu celebra un acte festiu al qual poden accedir els pares, es poden generar infinitat d'imatges digitals, no solament les que farà el centre, sinó també les dels pares i fins i tot dels usuaris o alumnes. S'ha de tenir present que la xarxa permet l'exposició gairebé immediata de les imatges preses pel centre, però també deixa oberta la porta a la difusió d'imatges preses per altres (*fotolog, Youtube, etc.*). La legislació no és totalment explícita pel que fa als límits entre allò que és públic i allò que és privat; per

¹⁰ UNESCO. «Carta sobre la preservación del patrimonio digital», UNESCO, <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001331/133171s.pdf#page=85>> (29 d'abril de 2010).

Per tractar aquest tema, en primer lloc, hem d'aclarir la diferència entre la digitalització com a mitjà per a la preservació de fonts històriques i la preservació digital, pròpiament dita. Actualment molts fons documentals d'imatges històriques s'estan digitalitzant per permetre-hi un accés més gran i reduir el perill de fer malbé els originals. La digitalització, per tant, es converteix en una manera de preservació. Ara bé, la preservació digital no es refereix a la digitalització dels originals per reduir-hi l'accés físic, sinó a la conservació dels recursos originàriament digitals. Actualment, el perill de desaparició que plana sobre el patrimoni digital hauria de preocupar-nos seriosament, ja que totes les possibles solucions per a la seva preservació corren el risc de no ser efectives. Una possible solució és el que els experts anomenen «emulació». Es tracta de poder utilitzar el programari original mitjançant un emulador encara que el sistema original que l'executava deixi d'existir. No obstant això, perquè l'emulació sigui efectiva, no solament s'han de preservar les dades, l'aplicació i el sistema operatiu, també haurem de preservar l'emulador mateix, que al seu torn és un programari amb risc de quedar obsolet, per la qual cosa se l'haurà de preservar mitjançant l'actualització periòdica o mitjançant la mateixa tècnica d'emulació. La «migració» és una altra de les possibles solucions. Consistiria a anar convertint la informació a nous formats que puguin, en cada moment, ser reconeguts i processats per un ordinador, per així evitar l'obsolescència. Per pesada que sigui aquesta tasca, el desavantatge no rau en el treball que comporta, sinó en la possibilitat que les dades originals siguin modificades i es produeixin efectes acumulatius després de múltiples migracions. Així doncs, entre l'emulació i la migració podria trobar-se la solució tècnica als problemes de preservació digital. Després caldria dur a terme una política efectiva de preservació que garantís la conservació i l'accés al patrimoni digital en un futur.

això, actualment la majoria d'institucions, programes i/o centres educatius demanen autorització expressa als subjectes fotografiats –o, si són menors, als seus pares o tutors,– abans d'exposar i/o divulgar imatges educatives quotidianes en què apareguin.

Tots els avantatges i els inconvenients de la fotografia digital exposats fins ara ens obren les portes a un interessant ventall de noves perspectives per a la investigació historicoeducativa, alhora que ens plantegen nous reptes en relació amb la preservació i l'exposició del patrimoni digital que s'està generant, que pensem que s'haurien d'assumir, principalment, des de la museologia de l'educació.

El patrimoni fotogràfic digital. Noves perspectives i nous reptes per a la museologia i la investigació historicoeducativa

L'ús de la imatge fotogràfica com a font historicoeducativa, afegit al pas que s'ha donat a la tecnologia digital en la pràctica fotogràfica i, sobretot, a la seva ràpida popularització, obre les portes a noves perspectives per a la investigació historicoeducativa.

El debat iniciat fa només unes dècades sobre l'ús o els usos de la imatge fotogràfica com a font històrica segueix en peu, tot i que quan es tracta de fotografies digitals alguns dels problemes que es plantejaven fins ara semblen superar-se. No obstant això, també n'apareixen d'altres que l'investigador haurà de tenir en compte.

L'escassetat d'imatges sol ser un dels problemes amb què l'historiador de l'educació es troba quan intenta investigar qualsevol temàtica anterior a mitjan segle XX, ja que la fotografia tenia aleshores un cost elevat i l'ús de càmeres analògiques no estava tan popularitzat. En l'actualitat, les imatges s'han multiplicat. No obstant això, potser a causa de l'escàs cost de la fotografia digital i dels usos socials que aquesta reducció de costos en relació amb la fotografia analògica ha introduït, així com de la possibilitat de fer múltiples còpies sense cap cost, la veritat és que no es valora tant la seva preservació ni es presta tanta atenció a la seva identificació temàtica, espacial i temporal. Per exemple, en l'àmbit escolar, no totes les institucions educatives guarden amb zel les fotografies antigues i, si ho fan, poques són les ocasions en què les imatges estan degudament identificades. L'investigador troba a faltar que cada imatge fotogràfica porti anotats darrere la data i el lloc en què va ser presa, i fins i tot el nom dels que apareixen a la imatge. Però, tot i sabent-ho, la veritat és que no existeix una consciència generalitzada que les fotografies que es fan en el present s'hagin de preservar degudament identificades, ja que seran les fonts que en un futur permetran als historiadors obtenir més informació de la nostra època actual. Des de la introducció de la fotografia digital ens atrevim a dir que aquest problema, lluny de solucionar-se, podria fins i tot haver-se agreujat. La fotografia digital és un producte de consum immediat i també, moltes vegades, efímer. El problema, en l'actualitat, ja no és que es prenguin poques fotografies, sinó que hi hagi, d'una banda, consciència que aquestes imatges són un document valuós i una font per a la història de l'educació més immediata i que, per tant, no solament s'hagin de conservar, sinó també identificar degudament, i, d'altra, que es garanteixi la seva preservació, amb totes les dificultats tècniques que això suposa.

És cert que els mitjans actuals ens permeten fer moltes més fotografies, en qualsevol situació o moment, per la qual cosa és molt més fàcil captar la quotidianitat. Atès que no existeix la necessitat de preparar les escenes, es poden captar coses que abans difícilment vèiem en una fotografia escolar, com el desordre, l'activitat, el moviment, etc. No obstant això, la fotografia mai no ens mostrarà la realitat del quefer educatiu de manera totalment objectiva. Encara que la càmera digital permeti superar l'era de les imatges

educatives estereotipades, les fotografies sempre estan fetes per algú –un professor, un fotògraf, un alumne, un pare, etc. Aquest algú és qui, des dels seus interessos i des de la seva percepció del fet educatiu, ens mostra en una imatge el que ell considera representatiu. Encara que es guardessin totes les imatges digitals realitzades, per exemple, d'una festa de fi de curs, el que l'investigador tindria a les seves mans no és un relat objectiu del que va passar, sinó múltiples visions i interpretacions d'un mateix dia o, el que és el mateix, múltiples interpretacions del que és l'escola. A més, s'ha de tenir en compte la possibilitat que les imatges s'hagin pogut retocar i fer que semblí que hi havia més o menys llum o afegir elements que no existien a la imatge original, etc.

En definitiva, la fotografia com a font per a la història de l'educació possiblement mai no ens mostrarà una realitat totalment objectiva. Però les imatges digitals, el nombre de les quals s'anirà incrementant en el futur, si es conserven i preserven degudament, podrien ser un testimoni extraordinari de l'educació actual, o del que es valora com a socialment important en aquesta per part dels actors implicats i de la societat en general.

Arribats a aquesta conclusió, quin paper hauria de jugar la museologia de l'educació en aquests moments per garantir la preservació de les imatges digitals recents com a patrimoni històric i potenciar-ne l'ús com a fonts per a la investigació historicoeducativa?

En les últimes dècades s'ha incrementat la preocupació per la conservació del patrimoni historicoeducatiu a Espanya. Aquest interès s'ha vist impulsat per l'obertura de la història de l'educació a noves fonts i per la necessitat de renovar el discurs historicoeducatiu, i s'ha concedit a la cultura escolar un valor fonamental per conèixer els processos de canvi i continuïtats en l'educació, fenomen que es manifesta en l'aparició de diversos museus historicoeducatius. Aquest tipus d'institucions museístiques, l'objectiu de les quals és la preservació del patrimoni històric de l'educació, han estat creades en les darreres dècades tant des d'iniciatives públiques com privades.¹¹ Entre aquestes poden esmentar-se el Museo de Historia de la Educación Manuel B. Cossío (Universitat Complutense de Madrid), Museo de la educación (Universitat de La Laguna), Museo de la Escuela Rural de Asturias, Museo Pedagógico de Aragón (Govern d'Aragó), Museo Pedagógico «La escuela de ayer» (Osca), Museo Pedagógico de Galicia (Xunta de Galicia), Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (Govern de les Illes Balears), Museo Pedagógico Andaluz, Escuela Museo de Otones de Benjumea (Segòvia), Museo de la Fundación Sierra Pambley (Lleó), etc.¹² Així mateix, els centres de documentació pedagògica estan afavorint la difusió a la xarxa de fonts i documents historicoeducatius. Entre aquests centres poden esmentar-se: el CEINCE–Centre Internacional de la Cultura Escolar, promogut per l'Asociación Schola Nostra, en col·laboració amb la Conselleria d'Educació de la Junta de Castella i Lleó i de la Fundación Germán Sánchez Ruipérez, el Fons per a la història de l'educació (Universitat de Girona), el Centro de Documentación de Historia de la Educación (Universitat del País Basc), el Centro de Recursos, Interpretación y Estudios en materia educativa (Govern de Cantàbria) i el Museo del Niño y Centro de Documentación Histórica de la Escuela (Albacete), entre d'altres.

D'altra banda, s'han donat, també, altres iniciatives que aprofiten les possibilitats de les tecnologies de la informació i la comunicació i la facilitat de difusió d'informació a

¹¹ Ruiz Berrio, J. «Historia y museología de la educación: despegue y reconversión de los museos pedagógicos», *Historia de la educación. Revista Interuniversitaria*, núm. 25 (2006), pàg. 271-290.

¹² Hernández Díaz, J. M. «Museos pedagógicos y exposiciones educativas en España en los inicios del siglo XXI», *O museismo pedagógico en España y Portugal. Itinerarios, experiencias y perspectivas*. Santiago de Compostela: MUPEGA, 2003, pàg. 117-180.

través de la xarxa, com ara la web creada per la Universitat de València i la Generalitat Valenciana dedicada al patrimoni educatiu valencià, el Museo Virtual de Historia de la Educación (Facultat d'Educació de la Universitat de Múrcia) o el Museu Virtual de Pedagogia (Universitat de Vic) –que difondrà els fons gràfics i documentals de l'Institut Municipal d'Educació de Barcelona.

L'interès per la conservació del patrimoni històric educatiu s'ha posat també de manifest en el finançament de diferents projectes presentats a convocatòries competitives de R+D+I del qual n'és un exemple, entre d'altres, el que sustenta aquest article –titulat «Canvis i continuïtats en educació a través de la imatge. Una mirada diferent de la renovació educativa», en què participen investigadors del Grup d'Estudis d'Història de l'Educació (GEDHE) i del Grup d'Investigació del Patrimoni Audiovisual de les Illes Balears (GIPAB), ambdós de la Universitat de les Illes Balears.

Cal afegir, a més, algunes iniciatives polítiques, com l'interès manifestat pel Consell Escolar de l'Estat per la preservació del patrimoni històric dels centres educatius; tema al qual dedicà el número 7 (març 2008) de la revista *Participación Educativa*. S'ha de fer referència, també, a l'acord del Ple del Congrés dels Diputats, que en la sessió de 24 de març de 2009, acordà instar el Govern a proposar, en el si de la Conferència Sectorial d'Educació, un Pla de protecció, conservació i difusió del patrimoni historicoeducatiu dels centres escolars. En aquesta línia, els instituts històrics de l'Estat espanyol s'estan organitzant per tal d'assegurar la conservació de llur valuós patrimoni historicoeducatiu.

En aquest context de creixent interès per a la conservació del patrimoni historicoeducatiu, l'aparició de la fotografia digital planteja nous reptes per a qualsevol de les iniciatives museístiques existents. Si bé ja s'està treballant en això, pensem que s'ha d'insistir en l'actuació del museisme, principalment, en tres àmbits:

1. La conservació del patrimoni fotogràfic digital més recent
2. La preservació de la fotografia digital
3. La potenciació de l'ús de la imatge com a font historicoeducativa

Així és que, pel que fa al primer punt, pensem que és urgent reivindicar el valor patrimonial de les imatges fotogràfiques més actuals, ja que tenim tendència a lluitar per la conservació de fotografies antigues, mentre que les actuals es dispersen i es perden. Sense deixar de banda la funció de localització i conservació d'imatges fotogràfiques antigues, des de la museologia de l'educació s'hauria de treballar a favor de la conservació d'allò que ha de constituir el patrimoni futur.¹³

¹³ Algunes iniciatives per a la conservació del patrimoni historicoeducatiu ja han insistit en aquesta qüestió: «Cuando en el CRIEME (Centro de Recursos, Interpretación y Estudios en Materia Educativa) nos planteamos trabajar la sensibilización del mundo educativo hacia el patrimonio histórico-escolar, nuestra labor se volcó, desde un principio, en la creación de comportamientos y actitudes como las siguientes: 1. Apertura a la ampliación del conocimiento acerca del patrimonio educativo del pasado y del presente». Saiz Gómez, J. M.; Chacón Pedrosa, A. M. «Patrimonio escolar: su inmersión en las comunidades educativas», Berruezo Albéniz, M. R.; Conejero López, S. *XVI Coloquio de Historia de la Educación: El largo camino hacia una educación inclusiva: la educación especial y social del siglo XIX a nuestros días*. Pamplona: Universitat Pública de Navarra, 2009, pàg. 637-646.

Vegeu: Serra Aranda, E. «Archivando la Web catalana: iniciativas cooperativas de preservación digital en Catalunya» (ponència presentada en el curs «La Recuperación de la Memoria. Muchas más oportunidades que realidades: El trabajo cooperativo de archivos, bibliotecas y museos», Universitat del País Basc, 23 a 25 d'agost de 2006, pàg. 6) i Lluca Fonollosa, C. «Archivando la Web: el Proyecto PADICAT (Patrimonio Digital de Cataluña)», *El profesional de la información*, vol. 15, núm. 6 (2006), pàg. 473-478.

Pensem que, per abordar l'objectiu de sensibilitzar el món educatiu del valor del seu patrimoni present, es podria enfocar la intervenció museística envers diferents vessants:

S'hauria de treballar amb les institucions educatives –escoles, instituts, universitats, centres d'educació d'adults, centres d'educació en el temps de lleure, etc.– per tal que prenguessin consciència de la importància i necessitat de conservar les imatges més recents, tant les preses per ells mateixos com les que puguin prendre altres agents educatius (pares, alumnes...).

L'objectiu anterior s'hauria d'acompanyar de mitjans que facilitessin als centres i institucions la tasca. Per exemple, se'ls hauria d'oferir assessorament tècnic sobre la manera d'identificar les imatges per a la posterior conservació i oferir-los un espai virtual per dipositar aquestes imatges. Els museus d'història de l'educació, per exemple, podrien construir bancs d'imatges actuals correctament identificades per garantir la seva conservació.

Des dels museus també es podrien obrir nous interessos sobre temàtiques per fotografiar. És cert que la fotografia digital ens permet tenir moltes més imatges, però segueix existint una cultura escolar molt arrelada el resultat de la qual és que les imatges que seguim generant a dia d'avui segueixen centrant-se en els actes especials, festes de final de curs, excursions, etc. El dia a dia no és motiu d'immortalització. Potser els museus podrien proposar concursos fotogràfics a escoles i institucions educatives en general, o simplement obrir espais d'exposició en xarxa sobre temàtiques més quotidianes, que rarament tenim tendència a fotografiar (per exemple, l'entrada al centre o la sortida, una classe qualsevol, canvis de classe, etc.). D'aquesta manera, es motivaria la realització de fotografies diferents de les escenes que habitualment es fotografien.

D'altra banda, a part de garantir la conservació de les imatges més recents, des de la museologia educativa ha d'existir el compromís de vetllar per la seva preservació. En aquest sentit, els museus i els projectes de museologia haurien d'obtenir assessorament tècnic i mitjans suficients per resoldre els problemes d'obsolescència de programes i sistemes. Encara que cada institució, centre, programa o iniciativa qualsevol de caràcter pedagògic pugui i hagi de desar les imatges com a part del patrimoni, i fins i tot exposar-les a la xarxa, seria interessant que els museus historicoeducatius fossin els responsables de desar una còpia d'aquestes imatges digitals per tal d'assegurar-ne la preservació.

Finalment, pensem que des de la museologia de l'educació s'hauria de potenciar l'ús de les imatges fotogràfiques com a fonts per a la història de l'educació, i no solament per il·lustrar textos. Per això, les institucions i iniciatives diverses dedicades a la conservació del patrimoni historicoeducatiu haurien de continuar la tasca de dinamització i difusió del discurs científic al respecte i organitzar seminaris, grups interdisciplinaris de treball, publicacions, etc.

Actualment, moltes institucions, centres i projectes educatius tenen pàgines d'Internet en les quals exposen el seu patrimoni fotogràfic més recent, la qual cosa provoca una dispersió d'espais virtuals en què podem trobar imatges útils per a la investigació historicoeducativa. Per facilitar la localització d'aquests fons patrimonials fotogràfics, des del museisme s'haurien d'impulsar projectes l'objectiu dels quals fos el de constituir un dipòsit digital permanent amb les webs que continguin imatges historicoeducatives. Aquests tipus de projectes ja existeixen des de la dècada dels anys noranta, enfocats al patrimoni digital en general, i no exclusivament al fotogràfic, però que igualment ens poden servir d'exemple. Les biblioteques nacionals d'alguns països, alertades pel creixement exponencial de la web, es van plantejar la necessitat d'identificar els recursos

electrònics que s'estaven creant i publicant a la xarxa i establir els mecanismes per a la seva preservació. Suècia i Austràlia foren els primers països a abordar la qüestió del patrimoni digital i ho feren amb enfocaments i objectius diferents, que han esdevingut models o referents per a altres països. La biblioteca nacional de Suècia va posar en marxa el projecte Kulturarw3 amb l'objectiu de capturar i emmagatzemar totes les pàgines d'Internet i recursos electrònics sota un mateix domini. La biblioteca nacional d'Austràlia, d'altra banda, va posar en marxa el projecte Pandora, que optava per un model selectiu de captura, al contrari del model exhaustiu suec. A l'Estat espanyol tenim l'exemple recent del projecte dut a terme per la Biblioteca Nacional de Catalunya, el PADICAT, que «pretende constituir un repositorio digital permanente con los recursos catalanes que se publican en la web. Con esta finalidad se capturarán, organizarán y se proporcionará acceso a estos recursos en sus diferentes versiones, y se diseñarán los métodos y mecanismos que permitan que este patrimonio sea consultable en el futuro».¹⁴ Mitjançant la infraestructura necessària i l'equip tècnic adequat, dur a terme un projecte com aquest, dedicat en exclusiva al patrimoni fotogràfic digital educatiu exposat a la web, podria ser el centre de les futures polítiques de conservació i difusió del patrimoni historicoeducatiu.

A tall de conclusió

En definitiva, i com el lector haurà pogut comprovar, no pretenem tancar el debat sobre els usos de la imatge en la història de l'educació, els canvis introduïts per la imatge digital o les possibilitats que des de la museologia poden plantejar-se per a la conservació del nostre patrimoni més recent. Al contrari, la nostra pretensió ha estat precisament deixar oberts temes de debat com ara els problemes de preservació de les imatges digitals i del seu ús com a fonts històriques, sense deixar d'apuntar algunes propostes d'intervenció museística, emparades per la convicció que la conservació del nostre patrimoni historicoeducatiu actual dependrà en gran part de les polítiques de conservació patrimonial que es promoguin i desenvolupin des de la museologia de l'educació.

Referències bibliogràfiques

- AGUILO RIBAS, C.; MULET GUTIERREZ, M. J.; PINYA LLINAS, P. «La fotografia de temàtica escolar en arxius no especialitzats. Notes sobre fons en imatge a Mallorca», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 15 (gener-juliol 2010), pàg. 73-98.
- ARGERICH, I. «Imatges fotogràfiques de temàtica educativa en col·leccions i arxius públics i privats», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 15 (gener-juliol 2010), pàg. 55-72.
- BARTHES, R. *La cámara lúcida. Notas sobre la fotografía*. Barcelona: Gustavo Gili, 1982.
- BRASTER, S. «How (un-)useful are for understanding histories of education? About teacher centeredness and new education in Dutch primary schools: 1920-1985», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 15 (gener-juliol 2010), pàg. 123-148.
- BURKE, P. *Visto y no visto. El uso de la imagen como documento histórico*. Barcelona: Crítica, 2001.
- COMAS RUBI, F. «Presentació: Fotografia i Història de l'Educació», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 15 (gener-juliol 2010), pàg. 9-15.

- COMAS RUBI, F.; MARCH MANRESA, M.; SUREDA GARCIA, B. «Les pràctiques educatives de l'escoltisme de Mallorca durant la dictadura franquista a través de les fotografies», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 15 (gener-juliol 2010), pàg. 195-126.
- DEPAEPE, M.; SIMON, F. «Sobre el treball amb fonts: consideracions des del taller sobre història de l'educació», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 15 (gener-juliol 2010), pàg. 99-122.
- ECO, U. *Apocalípticos e integrados*. Barcelona: Lumen, 1990.
- ESCOLANO BENITO, A. «Escenografías escolares: espacios y actores», *XII Coloquio Nacional de Historia de la Educación. Etnohistoria de la escuela*. Burgos: Universitat de Burgos, SEDHE, 2003, pàg. 365-375.
- FLUSSER, V. *Hacia una filosofía de la fotografía*. Mèxic: Trillas, 1990.
- FONTCUBERTA, J. *El beso de Judas. Fotografía y verdad*. Barcelona: Gustavo Gili, 1997.
- GOMEZ CRUZ, E. «Imagen pública-privada y ética: reflexiones desde una investigación etnográfica sobre las prácticas de fotografía digital», ARDEVOL, E.; ESTALELLA, A.; DOMINGUEZ, D. (coord.). *La mediación etnológica en la práctica etnográfica*. Sant Sebastià: Ankulegi Antropologia Erkartea, 2008, pàg. 183-195.
- GROSVENOR, I. «The school album: images, insights and inequalities», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 15 (gener-juliol 2010), pàg. 149-164.
- HERNÁNDEZ DÍAZ, J. M. «Museos pedagógicos y exposiciones educativas en España en los inicios del siglo XXI», *O museismo pedagogico en España y Portugal. Itinerarios, experiencias y perspectivas*. Santiago de Compostel·la: MUPEGA, 2003, pàg. 117-180.
- JIMENEZ TRUJILLO, J. F. «Another View on Education: Educational Policy of the Second Republic of Spain Seen from Pictorial Humor in Satirical and Conservative Press», *Paedagogica Historica*, vol. 36, núm. 1 (2000), pàg. 427-448.
- LLUECA FONOLLOSA, C. «Archivando la Web: el Proyecto PADICAT (Patrimonio Digital de Cataluña)», *El profesional de la información*, vol. 15, núm. 6 (2006), pàg. 473-478.
- NOVOA, A. «Ways of Saying, Ways of Seeing: Public Images of Teachers (19th-20th century)», *Paedagogica Historica*, vol. 36, núm. 1 (2000), pàg. 21-52.
- POZO ANDRES, M. M. DEL; RABAZAS ROMERO, T. «Imatges fotogràfiques i cultura escolar en el franquisme: una exploració de l'arxiu etnogràfic», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 15 (gener-juliol 2010), pàg. 165-194.
- RAMIREZ, J. A. *Medios de masas e historia del arte*. Madrid: Cátedra, 1988.
- RIEGO AMEZAGA, B. «Mirant a la història i aprenent a experimentar amb nous mètodes», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 15 (gener-juliol 2010), pàg. 19-39.
- RODRIGUEZ DE LAS HERAS, A. «L'ús pedagògic de la fotografia històrica», *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 15 (gener-juliol 2010), pàg.41-54.
- ROUSMANIERE, K. «Questioning the visual in the history of education», *History of Education*, vol. 30, núm. 2 (2001), pàg. 109-116.
- RUIZ BERRIO, J. «Historia y museología de la educación: despegue y reconversión de los museos pedagógicos», *Historia de la educación. Revista Interuniversitaria*, núm. 25 (2006), pàg. 271-290.

- SAIZ GOMEZ, J. M.; CHACON PEDROSA, A. M. «Patrimonio escolar: su inmersión en las comunidades educativas», BERRUEZO ALBENIZ, M. R.; CONEJERO LOPEZ, S. *XVI Coloquio de Historia de la Educación: El largo camino hacia una educación inclusiva: la educación especial y social del siglo XIX a nuestros días*. Pamplona: Universitat Pública de Navarra, 2009, pàg. 637-646.
- SERRA ARANDA, E. «Archivando la Web catalana: iniciativas cooperativas de preservación digital en Catalunya» (ponència presentada en el curs «La Recuperación de la Memoria. Muchas más oportunidades que realidades: El trabajo cooperativo de archivos, bibliotecas y museos», Universitat del País Basc, 23 a 25 d'agost de 2006).
- UNESCO. «Carta sobre la preservación del patrimonio digital», UNESCO, <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001331/133171s.pdf#page=85>> (29 d'abril de 2010).
- VILCHES, L. *La lectura de la imagen*. Barcelona: Paidós Comunicación, 1983.
- VINAO, A. «Iconology and Education: Notes on the Iconographic Representation of Education and Related Terms», *Paedagogica Historica*, vol. 36, núm. 1 (2000), pàg. 75-92.

Els autors

Francesca Comas Rubí és professora titular de l'àrea de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears. Membre del Grup d'Estudis d'Història de l'Educació de la UIB, ha centrat la seva recerca en la història de l'educació a l'època contemporània, concretament en temàtiques relacionades amb el moviment de renovació pedagògica entre final del segle XIX i el primer terç del XX. És vicepresidenta de la Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana i secretària, des de la seva creació (1997), de la Societat Espanyola per a l'Estudi del Patrimoni Històric-Educatiu. Adreça electrònica: xisca.comas@uib.es.

Xavier Motilla Salas és professor col·laborador de l'àrea de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears. Membre del Grup d'Estudis d'Història de l'Educació de la dita universitat. Ha centrat la seva tasca investigadora en la història de l'educació contemporània, concretament en temàtiques com ara la sociabilitat, l'associacionisme i l'educació social o fora de l'escola. Adreça electrònica: xavier.motilla@uib.es.

Bernat Sureda Garcia és catedràtic de l'àrea de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears. Director del Grup d'Estudis d'Història de l'Educació de la mateixa universitat. Des dels anys vuitanta investiga sobre història de l'educació en temes com: els orígens del sistema educatiu a Espanya, els llibres escolars, els moviments juvenils i la renovació educativa del segle XX. És membre del consell de redacció de les revistes *Historia de la Educación*, *Revista Interuniversitaria* i *History of Education & Children Literature* i director d'*Educació i Història*. *Revista d'Història de l'Educació*. Adreça electrònica: bernat.sureda@uib.es.